

van structurele ontwikkelingen zoals economische crises wordt versterkt en die door het optreden van charismatische predikanten tot explosie komt. Tijdgenoten zoals A. Elshout Rz. uit Giessen-Rijswijk zagen naar aanleiding van de aardappelziekte in de jaren '40 een massale terugkeer tot God. Het optreden van de ledeboeriaan L. van Wijk bracht hierop het volk in beweging. Een deel van de orthodoxen verliet hierop de Hervormde Kerk. Niet iedereen ging mee, bijvoorbeeld uit angst voor inkwartiering of vanwege een sterk beklemtonen van de predestinatiegedachte. In een vervolgstudie werk ik deze problematiek verder uit, waarbij ik inga op de verschillen die per dorp zijn ontstaan. Dit was in deze studie niet mogelijk, omdat slechts één kerkelijke gemeente werd bestudeerd.

Het is jammer dat Knetsch niet ingaat op de rol van ds. G.F. Gezelle Meerburg, wiens eventuele beroeping de spanningen tussen de enigszins liberale en de meer orthodoxe notabelen deed oplopen. Ik heb juist over deze bescheiden predikant veel te vertellen, wiens invloed in het Land van Heusden en Altena zeer groot is geweest en aan wie door de kerkhistorici meestal slechts enkele regels worden gewijd. Vermeldenswaard is zijn ambivalente houding tegenover de zeer bevindelijken. Hij bezocht wel de oefeningen, maar verzette zich anderzijds tegen sommige uitwassen van de bevindelijkheid. Bovendien toon ik aan hoe ds. H.P. Scholte invloed uitoefende op het gebeuren in Almkerk-Emmichoven achter de rug van ds. Gezelle Meerburg om door zijn relatie met Arie den Dekker. Volgens Knetsch herleid ik de verbindingslijn tussen de Nadere Reformatie - met name de opwekkingsbeweging van 1751 in Werkendam - en de Afscheiding in Almkerk tot slechts twee personen. Knetsch noemt echter niet het feit, dat elke zondag honderden Werkendammers de kerkdiensten van ds. Gezelle Meerburg bezochten. Ook M. van de Giesen, in wiens huis de afgescheidenen oefeningen hielden, was zeer bevindelijk. Wel is het zo, dat de hervormde kerkeradsnotulen ontbraken, waardoor een bron van informatie wegviel. Maar de notulen van classis, ring en niet-kerkelijke bronnen gaven belangrijke informatie.

Wat ds. C.W. Pape te Heusden betreft, het gaat er niet om of deze 'afgescheidenenjager' sympathiek of onsympathiek was. De door mij gebruikte citaten waren nodig om zicht te krijgen op een ontwikkeling in zijn karakter en op de motieven die zijn handelen bepaalden. Ik heb getracht te verklaren waarom hij, die in het begin redelijk tolerant was, later tijdens de Almkerkse perikelen onverdraagzamer werd. In zijn frustraties deed hij eenzijdige uitspraken. Hoewel Pape op theologisch gebied modern was, bleek hij tijdens de bespreking van het voorlopig reglement door de ring Heusden in 1848 in sociaal opzicht zeer conservatief te zijn. Zo werd het 'denkbeeld der vertegenwoordiging' van ouderlingen in de hogere kerkelijke vergaderingen zeer ongepast gevonden. De mening van Knetsch, dat Pape slechts indirect bij de Almkerkse